

Sylwester Gardocki¹

Polityka zagraniczna Rosji. Determinanty, interesy i środki

1. Determinanty polityki zagranicznej Rosji

Określenie determinant (wyznaczników lub uwarunkowań) polityki zagranicznej stanowi podstawowy element analizy aktywności zewnętrznej państwa. Pozwala to na zrozumienie specyfiki działania państwa w środowisku międzynarodowym, racjonalizuje niektóre zachowania i procesy, a także ułatwia definiowanie celów i priorytetów polityki zagranicznej określonego państwa.

W literaturze przedmiotu najczęściej przywoływany jest podział na determinanty subiektywne i obiektywne, który nakłada się na podział na determinanty wewnętrzne i zewnętrzne. Zatem wskazuje się przy tym dualistyczne rozróżnienie na uwarunkowanie powstałe niezależne od woli i działania podmiotów państwowych i te które są przez nie kształtowane. Z kolei rozgraniczenie na wyznaczniki wewnętrzne i zewnętrzne jest prostym podziałem na te wynikające z wewnętrznych działań państwa i na te, które są pochodną aktywności środowiska międzynarodowego wobec analizowanego podmiotu².

Przyjmując powyższy podział, należy wyodrębnić cztery kategorie wyznaczników polityki zagranicznej: obiektywne wewnętrzne, subiektywne wewnętrzne, obiektywne zewnętrzne i subiektywne zewnętrzne. Do kategorii obiektywnych wewnętrznych zalicza się: środowisko geograficzne, potencjał demograficzny, potencjał ekonomiczny i naukowo-techniczny, system społeczno-polityczny, czynniki militarne. Do subiektywnych wyznaczników wewnętrz-

¹ Uniwersytet Warszawski, Polska, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1703-0172>, e-mail: s.gardocki@uw.edu.pl.

² R. Zięba, *Uwarunkowania polityki zagranicznej*, [w:] *Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kukułka, R. Zięba, Warszawa 1992, s. 35–51; *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, red. E. Czio-mera, L. Zyblikiewicz, Warszawa 2005, s. 123–131.

nych należy zaliczyć: percepcję środowiska międzynarodowego, formułowanie wizji, koncepcji i programów politycznych, tzw. wybitne jednostki i jakość służby dyplomatycznej. Wśród wyznaczników zewnętrznych obiektywnych można umieścić ewolucję otoczenia zewnętrznego, pozycję państwa w środowisku międzynarodowym, charakter umów i zobowiązań międzynarodowych. Natomiast wśród wyznaczników zewnętrznych obiektywnych można wyróżnić: percepcję międzynarodową państwa, programy i koncepcje polityki zagranicznej innych podmiotów państwowych, aktywność dyplomatyczną innych państw³.

Przyjęty podział w literaturze przedmiotu ma zastosowanie do analizy polityki zagranicznej praktycznie każdego państwa, niemniej zawsze należy brać pod uwagę również istniejące w różnych okresach czynniki społeczno-polityczne i kulturowe. Zwłaszcza te ostatnie mają istotne znaczenie, wpływają bowiem na kształtowane się światopoglądu decydentów oraz kulturę polityczną.

W procesie analizy wymienionych wyżej podziałów charakterystykę wyznaczników należy zacząć od środowiska geograficznego. W przypadku Rosji ma ono wyjątkowe znaczenie z uwagi na rozpiętość terytorialną (Rosja jest największym państwem świata o powierzchni ponad 17 mln km²)⁴, dostęp do strategicznych i różnorodnych akwenów morskich (Rosja jest obecna na Morzu Bałtyckim, Morzu Czarnym, Morzu Ochockim i od północy jest otoczona wodami arktycznymi). Usytuowanie Rosji na tak rozległym obszarze kontynentalnym z jednej strony narażało i naraża Rosję na możliwe inwazje z Azji Centralnej. Przykładowo choćby podbój ze strony Mongołów w XIII wieku. Z drugiej strony w stanie rozwoju i wzmocnienia polityczno-militarnego pozwoliło to imperium rosyjskiemu na szeroką ekspansję terytorialną w kierunku Azji Północno-Wschodniej, a także na zajęcie całej Syberii aż do portu Władywostok oraz na opanowanie praktycznie całego obszaru Kaukazu w XIX wieku. Umożliwiło też ekspansję w stronę interioru Azji Środkowej, a także w kierunku Europy Południowo-Wschodniej.

Pomimo rozpadu ZSRR w 1991 roku i powstania nowych państw w miejsce republik radzieckich Rosja z uwagi na rozległe terytorium posiada ogromną ilość surowców naturalnych, które determinują bezpośrednio prowadzenie polityki zagranicznej. Od 1991 roku aż do chwili obecnej Rosja z uwagi na swoje złoża naftowe i gazowe funkcjonuje w światowym systemie gospodarczym niczym państwo rentierskie, eksportując głównie nieprzetworzone lub

³ *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych...*, op.cit., s. 123–129.

⁴ Zob. *The World Factbook: Russia*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> [dostęp: 20.11.2019].

półprzetworzone surowce. W 2015 roku rosyjski eksport w 63% opierał się na paliwach i surowcach energetycznych, włączając w to gaz ziemny i ropę naftową⁵. Według danych przedstawianych przez magazyn „Forbes”, rosyjskie złoża ropy naftowej są szacowane na 80 mld baryłek, co plasuje Rosję na 8. miejscu w światowym rankingu pod względem państw dysponujących złożami naftowymi⁶. Z kolei w przypadku zasobów gazu ziemnego Rosja jest największym potentatem na świecie – i jej zasoby są szacowane na 14,47 bln m³⁷.

Rozległe kontynentalne terytorium Rosji idealnie wpisywało się w teorię geopolityczną Heartlandu propagowaną przez Halforda J. Mackindera, definiującego ów Heartland jako region rozciągający się od lodowatych wybrzeży Syberii poprzez stepy aż do wybrzeży Persji i Beludżystanu⁸. Stwierdzenie Mackindera o tym, że kto kontroluje ów Heartland, ten panuje nad światem, znalazło uzasadnienie w wielu późniejszych doktrynach państwowych, szczególnie w okresie zimnowojennej rywalizacji pomiędzy ZSRR i USA. W przypadku carskiej Rosji, a potem ZSRR, ekspansja i umacnianie władzy na obszarach stepowych Azji Środkowej wynikało z naturalnego kierunku rozszerzania swojej strefy wpływów i dążenia do opanowania obszarów Iranu czy Afganistanu (próbą tego była radziecka interwencja w tym państwie rozpoczęta w 1979 roku), by spełnić marzenia o dotarciu do wybrzeży Oceanu Indyjskiego. Wtedy teoria Mackindera o kontroli Heartlandu znalazłaby swoje potwierdzenie w praktyce.

Granice Rosji zostały wytyczone w 1991 roku, odzwierciedlają one terytorialne usytuowanie byłej Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Tym samym Azja Środkowa czy Kaukaz Południowy pozostały poza granicami obecnej Rosji. Jednak geograficzne usytuowanie Rosji połączone z czynnikiem aspiracji politycznych w dalszym ciągu kieruje jej działania na obszary poradzieckie, które są naturalną i geograficzną strefą jej oddziaływania.

Niektórzy autorzy uznają ogromne terytorium Rosji za jej walor, który można wykorzystać w przestrzeni euroazjatyckiej m.in. w aspekcie transportu docelowego i tranzytu różnorodnych towarów⁹. Owszem, teza ta teoretycznie

⁵ *Russia Exports*, <https://tradingeconomics.com/russia/exports> [dostęp: 20.03.2020].

⁶ *10 krajów z największymi zasobami ropy naftowej na świecie*, <https://www.forbes.pl/energetyka/kraje-z-najwiekszymi-rezerwami-ropy-najwieksze-rezerwy-ropy-naftowej/b5hgcyr> [dostęp: 20.10.2019].

⁷ G. Kowalczyk, *Rosja po raz pierwszy oszacowała wartość swoich surowców: sama ropa jest warta więcej, niż cała polska gospodarka*, <http://300gospodarka.pl/news/2019/04/10/rosja-po-raz-pierwszy-oszacowala-wartosc-swoich-surowcow-sama-ropa-jest-warta-wiecej-niz-cala-polska-gospodarka/> [dostęp: 20.10.2019].

⁸ H.J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics and Reconstruction*, New York 1919, s. 93.

⁹ J. Potulski, *Spółeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Gdańsk 2008, s. 129.

jest słuszna, lecz biorąc pod uwagę transportowe braki w zakresie infrastruktury w Rosji oraz niepewną jeszcze sytuację na wodach arktycznych i przede wszystkim fakt, że współcześnie transport towarów drogą morską jest niezastąpiony – stanowi aż 75% obrotów handlu światowego¹⁰, to trudno odnieść się pozytywnie do tezy o możliwościach kontynentalnego transportu w ramach terytorium Rosji. Rozległe terytorium Rosji stanowi też spore obciążenie. To, co można uznać za najważniejsze, to kwestia efektywnej kontroli granic, szczególnie tych na Dalekim Wschodzie, zwłaszcza w kontekście samowolnego przekraczania granic przez ludność państw ościennych.

Potencjał demograficzny jako wyznacznik kształtowania polityki zagranicznej Rosji należy również poddać szczegółowej analizie. Pomimo, że Rosja jest największym państwem europejskim pod względem liczby ludności (142 mln – dane z 2018 roku)¹¹, to w kwestii demograficznej musi zmierzyć się z licznymi trudnościami. Szybki i trwały spadek populacji stanowi jedno z ważniejszych wyzwań dla Rosji w obecnym czasie. Stopa emigracji i niski poziom urodzeń, a także dość niska długość życia mężczyzn (szacowana na ok. 65 lat)¹², bezpośrednio wpływają na spadek liczby ludności. Prognozy demograficzne nie są najlepsze i według nich w 2050 roku liczba ludności Rosji skurczy się do poziomu około 134 mln¹³.

Elementem przeciwdziałającym spadkowi populacji może być kontrolowana polityka imigracyjna, szczególnie z obszarów byłego ZSRR. Według dostępnych informacji rząd rosyjski planuje przyciągnąć do swojego państwa rosyjskojęzycznych obywateli państw ościennych (wchodzących kiedyś w skład Związku Radzieckiego). Docelowo miałyby to być od 5 do 10 mln obywateli z takich państw, jak: Ukraina, Kazachstan, Mołdawia czy Uzbekistan¹⁴.

Potencjał gospodarczy Rosji od wielu lat budzi liczne kontrowersje. Gospodarka od 1991 roku nigdy nie została przestawiona na w pełni wolnorynkowe tory. Utrzymujący się system oligarchiczny skutecznie blokuje rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. Rosyjscy autorzy, np. Aleksander V. Tonkonogov, wprost wskazują na ogromne zagrożenie dla systemu ekonomicznego i spo-

¹⁰ *Transport morski wciąż niezastąpiony*, <https://polska.raben-group.com/magazyn-wiedzy/magazyn-wiedzy-artykul/news/transport-morski-wciaz-niezastapiony/> [dostęp: 4.04.2020]

¹¹ *The World Factbook: Russia*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html> [dostęp: 4.04.2020].

¹² *Ibidem*.

¹³ *Russia Population 2019*, <http://worldpopulationreview.com/countries/russia-population/> [dostęp: 4.04.2020].

¹⁴ *Russia Takes on Its Demographic Decline*, <https://worldview.stratfor.com/article/russia-takes-its-demographic-decline> [dostęp: 4.04.2020].

łecznego, jakie stanowi oligarchiczny kapitalizm ustanowiony w Rosji od początku lat 90. XX wieku. Wskazują też na potrzebę przejścia do kapitalizmu ludowego (*народный капитализм*), ich zdaniem może to zagwarantować stały progres gospodarczy¹⁵.

Zarówno pod względem zasobów surowców naturalnych, jak i zasobów ludzkich Rosja nie wykorzystuje swojego potencjału tak, że aby można było określić, iż rozwój gospodarczy tego państwa jest w fazie progresywnej. Wprawdzie Rosja od dłuższego czasu znajduje się w gronie 20 największych gospodarek świata i jej miejsce w najbliższym czasie w ramach tej grupy wydaje się niezagrażone. Jednak 12. miejsce przy wielkości gospodarki szacowanej na 1,6 bln USD nie jest satysfakcjonujące. Rosyjska gospodarka jest niewiele większa od gospodarki Hiszpanii (1,4 bln USD) i mniejsza od gospodarki np. Korei Południowej (1,66 bln USD) czy Kanady (1,74 bln USD). Przy czym liczba ludności Rosji wynosi ok. 142 mln, zaś ludność porównywanych państw – Hiszpanii (ok. 46 mln), Kanady (ok. 37 mln) i Korei Południowej (51 mln). Uwidacznia to dużą różnicę w nominalnym PKB *per capita* i słabość gospodarki Rosji na tle przecież kilkukrotnie mniejszych ludnościowo państw, a także stanowi przykład trudności w wykorzystaniu zasobów ludzkich¹⁶.

System społeczno-polityczny współczesnej Rosji można określać dwojako. Po pierwsze jest to projekt demokratyczny zakończony fiaskiem, projekt, który na początku lat 90. za prezydentury B. Jelcyna miał jeszcze szansę rozwinąć się w kierunku reform demokratycznych¹⁷. Ustrój społeczno-polityczny Rosji szybko zszedł z drogi demokratyzacji i już za czasów prezydentury W. Putina wszedł w sferę sukcesywnie umacnianego autorytaryzmu. System polityczny Rosji w teorii zawiera multipartyjne rozwiązania, faktem jednak jest, iż decydującą rolę pełni proprezydencka partia Jedna Rosja, która zdominowała rosyjską Dumę, a jej liderem jest bliski polityczny współpracownik Putina – D. Miedwiediew¹⁸. Inne partie stanowią raczej formę dodatku do spektrum partyjnego Rosji. Po drugie system autokratyczny realizuje interesy niezwykle wąskiej grupy społecznej. Dotyczy to oligarchów skupionych wokół politycznego *establishmentu*, którzy tworzą wzajemną więź na zasadzie pełnego wsparcia

¹⁵ A.B. Тонконогов, *Олигархический капитализм как угроза национальной безопасности современной России*, „Society: Politics, Economics, Law” 2015, Issue 1, s. 28.

¹⁶ Szerzej dane statystyczne zob. GDP Ranked by Country, <http://worldpopulationreview.com/countries/countries-by-gdp/> [dostęp: 4.04.2020].

¹⁷ Zob. szerzej: A.R. Bartnicki, *Nieudany projekt – demokratyczna Rosja*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, t. 34, nr 1, s. 61.

¹⁸ Więcej o roli partii Jedna Rosja w systemie partyjnym i politycznym Rosji zob. M. Słowikowski, *Jedna Rosja w systemie politycznym Rosji*, Łódź 2018, s. 549.

najbogatszej grupy udzielanego władzy, gdyż jedynie za przyzwoleniem władzy mogą realizować swoje interesy i powiększać majątek. Jakakolwiek próba sprzeniewierzenia się Putinowi i jego otoczeniu z reguły kończy się brutalną degradacją finansową i społeczną, czego doświadczył w przeszłości szef Jukosu Michaił Chodorkowski. Pojęcie wąskiej grupy beneficjentów rosyjskiego systemu politycznego odnosi się również do lobby wojskowego i służb bezpieczeństwa.

Podsumowując, system społeczno-polityczny Rosji, immanentnie związany z formą „kapitalizmu państwowego”, zostawia znaczną większość rosyjskiego społeczeństwa poza nawiasem form życia społeczno-politycznego i partycypacji obywatelskiej. Nie daje też perspektyw, by w tym hermetycznym systemie, zarezerwowanym wyłącznie dla *establishmentu*, pominięta większość uzyskała swoją szansę rozwoju. Według danych z 2019 roku ponad 13% obywateli Rosji, co oznacza prawie 20 mln osób, żyje poniżej poziomu ubóstwa¹⁹.

Z kolei w kategorii subiektywnych wyznaczników wewnętrznych niezwykle ważną determinantą jest percepcja otoczenia międzynarodowego. Oznacza to zarówno zaadoptowanie odpowiedniej ideologii i zespołu przekonań, jak i posługiwanie się określonymi doktrynami politycznymi na poziomie polityki zagranicznej oraz jest wprost związane z określaniem swojego miejsca względem innych podmiotów państwowych.

Należy podkreślić, że upadek ZSRR postawił przed Rosją priorytetowe zadanie co do określenia własnej tożsamości. O ile na początku prezydentury Jelcyna odbywało się to na zasadzie próby usytuowania się w sferze polityczno-gospodarczej świata Zachodu, to szybko ta idea została zarzucona z uwagi na trudne do akceptacji dla Rosji koncepcje liberalno-demokratyczne, których państwo rosyjskie nigdy wcześniej w swojej historii nie praktykowało. Z pewnością liderzy rosyjscy, najpierw Jelcyn, a potem Putin, uznawali, iż Rosja z uwagi na poradziecką „wielkość”, dziedzictwo instytucjonalno-polityczne, w tym stałe miejsce w Radzie Bezpieczeństwa ONZ i w innych organizacjach międzynarodowych, oraz potencjał zasługuje na należne miejsce w społeczności międzynarodowej. Proces krystalizowania się świadomości na nowo, na ruinach ZSRR nie był łatwy, ale nastąpił dość szybko. Przede wszystkim tożsamość Rosji jest politycznie podyktowana ideą eurazjatyizmu (ros. *евразийство*). W historii przedstawicielami tej doktryny byli przeciwnicy okcydentalizmu, tacy jak Wieniamin Siemionow Tien-Szański (twórca tego pojęcia) czy Nikołaj Bierdiajew. Obecnie głównym teoretykiem tej koncepcji jest Aleksandr Dugin,

¹⁹ S. Freije-Rodriguez, A. Posarac, A. Sanghi, *Can Russia have poverty by 2024?*, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2019/05/09/can-russia-halve-poverty-by-2024/> [dostęp: 4.04.2020].

autor wielu publikacji, w których myślą przewodnią są treści neoeurazjatyizmu. Do tej pory w języku polskim ukazały się dwie monografie Dugina – *Czwarta teoria polityczna* oraz *Putin kontra Putin. Dwa oblicza jednego systemu*²⁰.

Doktryna eurazjatyizmu (obecnie można mówić o neoeurazjatyzmie) zakłada, że Rosja jest odrębną etno-geograficzną strukturą, która jest usytuowana pomiędzy Zachodem i Wschodem i rozpościera swoją kontrolę nad geopolitycznym obszarem Heartlandu. Jednak to Zachód i jego wartości są głównym ideowym przeciwnikiem, stąd doktryna zakłada bliską kooperację z podobnymi pod względem percepcji rzeczywistości międzynarodowej państwami azjatyckimi, w tym z Chinami czy z Iranem. Doktryna ta uzasadnia imperialną politykę, daje też przekonanie o mocarstwowej misji cywilizacyjnej Rosji²¹.

Drugim wyznacznikiem z tej kategorii jest formułowanie wizji, koncepcji i programów politycznych. Praktycznie trudno w Rosji dostrzec w pełni niezależne ośrodki eksperckie, które miałyby realny wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej. *Think tanki*, które krytycznie spoglądałyby na rządy prezydenta Putina i osób z nim związanych, w szybkim tempie są zamykane lub nie pozwalają im się prowadzić dalszej działalności, jak to było w przypadku filii *think tanków* zagranicznych. Przykładem takiego działania był zakaz dalszej działalności amerykańskiego Atlantic Council na terytorium Rosji nałożony w lipcu 2019 roku. Aktywność tego podmiotu została uznana za zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa²². Rosja na swoim terytorium zezwala na działanie wszelkich antyzachodnich *think tanków*, które usprawiedliwiają politykę wewnętrzną i zagraniczną rządu rosyjskiego oraz jednocześnie wzmacniają wojnę informacyjną z liberalnym światem Zachodu. Przykładem takich *think tanków* są utworzone z polecenia władzy rosyjskiej: Klub Izborski, Klub Bizantyjski czy Instytut Dynamicznego Konserwatyzmu²³.

Inną determinantą z tej grupy są tzw. wybitne jednostki, które z uwagi na swoją niekwestionowaną pozycję mogą wywierać w sposób indywidualny wpływ na kształtowanie polityki zagranicznej państwa. Władimir Putin, biorąc pod uwagę oryginalność i specyfikę systemu polityczno-społecznego w Rosji, mógłby być uznany za wybitną jednostkę. Od niego w dużym stopniu zależy,

²⁰ Zob. A. Dugin, *Czwarta teoria polityczna*, Warszawa 2019; A. Dugin, *Putin kontra Putin. Dwa oblicza jednego systemu*, Warszawa 2019.

²¹ T. Mileski, *Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought*, „Eastern Journal of European Studies” 2015, Vol. 6, s. 178–180.

²² M. Raczkiwycz, *Russia Labels Atlantic Council Think Tank In Washington “Undesirable”*, <https://www.rferl.org/a/russia-labels-atlantic-council-policy-center-in-washington-undesirable-/30075730.html>, [dostęp: 4.04.2020].

²³ J. Doroszczuk, *Antyzachodnie think tanki w Rosji jako narzędzie realizacji konserwatywnego projektu Kremla*, „Sprawy Międzynarodowe” 2016, nr 3, s. 118–129.

w jakim kierunku rosyjska polityka zagraniczna jest prowadzona i to on przez prawie dwadzieścia lat (z formalną przerwą na prezydenturę Miedwiediewa) odpowiada za budowanie zaufania społecznego i regulację nastrojów społecznych. Wprawdzie w ostatnim czasie poparcie społeczne dla Putina, w porównaniu z latami poprzednimi, znacznie spadło i w czerwcu 2019 roku osiągnęło 47%, co stanowiło najgorszy wynik Putina od czasu przejścia przez niego urzędu prezydenta w 2000 roku²⁴. Obiektywnie jednak nadal jest wysokie i nie można kwestionować jego roli i zdolności indywidualnego kreowania polityki zagranicznej Rosji.

Ważnym czynnikiem wpływającym na politykę zagraniczną jest jakość służby dyplomatycznej. W tym aspekcie Rosja przywiązuje bardzo dużą wagę do poziomu i jakości dyplomacji. W przeszłości nawet bolszewicy w początkowej fazie swoich rządów sprawnie wykorzystywali umiejętności i zdolności często „starej” klasy dyplomatów, wiedząc, że ma to olbrzymie znaczenie dla jakości polityki zagranicznej. Klasycznymi przykładem był G. Cziczerin, który miał doświadczenie w dyplomacji z czasów Rosji Carskiej oraz późniejszy Komisarz Spraw Zagranicznych M. Litwinow. Obydwaj potrafili skutecznie realizować nakreślone założenia, a często nawet sprawnie odwracać uwagę od spraw niewygodnych na rzecz mniej istotnych, które wówczas podnoszone były do rangi najważniejszych. W ZSRR na poziom i szkolenie dyplomatów kładziono szczególnie duży nacisk. Służyć temu miała kuźnia kadr polityków i dyplomatów, która i w obecnym czasie pełni te rolę – MGIMO (*Московский государственный институт международных отношений (университет) Министерства иностранных дел Российской Федерации* – Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych (Uniwersytet) Ministerstwa Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej. Jednostka ta powstała w 1944 roku, a od 1994 roku ma status uniwersytetu. Przez lata była także czołową uczelnią kształcąca kadry z państw bloku radzieckiego²⁵.

W ostatnich dwóch dekadach swoją trwałą obecność w międzynarodowej polityce zaznaczyli rosyjscy dyplomaci, m.in. tacy jak: Jewgienij Primakow (były szef rosyjskiego MSZ i premier), Witalij Czurkin (ambasador Rosji w Belgii, w Kanadzie, a następnie stały przedstawiciel Rosji przy ONZ) czy obecnie pełniący funkcję ministra spraw zagranicznych Rosji, Sergiej Ławrow.

²⁴ E. Fokht, *Russia and Putin: Is President's popularity in decline?*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-48674705> [dostęp: 4.04.2020].

²⁵ Zob. A. Torkunov, *On the Road to the Future: 60 Years of the MGIMO*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2004, Vol. 50, Issue 6, s. 134–142; Y. Bulatov, *MGIMO Graduates Might be the Future Leaders of Our Country*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2013, Vol. 59, Issue 6, s. 296–302.

W ramach analizy wyznaczników obiektywnych zewnętrznych można wskazać ewolucję otoczenia zewnętrznego. W przypadku Rosji oznacza to wszystko, co bezpośrednio i niezależnie wyływa na jej politykę zagraniczną począwszy od globalnych zmian systemowych, jak i zmian w określonych regionach. Upadek systemu bipolarnego i powstanie współczesnej Rosji po rozpadzie ZSRR stanowiło tego pierwszy efekt i wymusiło na władzach rosyjskich w latach 90. XX wieku daleko idące przeformułowania swoich dawnych założeń. W ramach determinanty tzw. ewolucji otoczenia zewnętrznego można jeszcze wymienić: wzrost gospodarczo-polityczny Chin, zmiany polityczne na Ukrainie i w konsekwencji tego konflikt w Donbasie oraz aneksję Krymu przez Rosję czy zmiany w światowym systemie gospodarczym. Wszystkie te czynniki nie pozostają bez wpływu na prowadzenie polityki zagranicznej Rosji.

Z kolei pozycja Rosji w systemie międzynarodowym zależy od potencjału państwa i jego postrzegania przez środowisko międzynarodowe. Bez wątplenia fakt dziedzictwa ZSRR jako mocarstwa globalnego, posiadanie broni atomowej, aspiracje mocarstwowe Rosji powiązane z próbą odzyskania pozycji na arenie międzynarodowej z czasów radzieckich powodują, że odbiór Rosji na świecie w ostatnich latach może być zgoła odmienny niż np. w Polsce czy w państwach bałtyckich. Przez wiele państw, z uwagi na wspólną polityczną percepcję środowiska międzynarodowego, Rosja jest uważana za silnego, polityczno-militarnego partnera, jak jest to w przypadku Turcji czy Iranu lub Włoch w Europie.

Kolejną kwestią pozostaje charakter umów i zobowiązań międzynarodowych. Rosja pod rządami Putina stwarzała pozytywne wrażenie w aspekcie przestrzegania prawa międzynarodowego. Pierwszym poważnym testem w tym zakresie był konflikt z Gruzją w 2008 roku, wówczas jeszcze oskarżeń o łamanie prawa międzynarodowego udało się Rosji w zasadzie uniknąć. Tąpnięcie nastąpiło po wybuchu konfliktu we wschodniej Ukrainie i przeprowadzonej przez Rosję aneksji Krymu w marcu 2014 roku. Ta rosyjska aktywność została uznana za jednostronną decyzję zmiany granic i dosyć powszechnie oceniona jako oczywiste naruszenie norm międzynarodowych²⁶. Nie zmieniła tej oceny rosyjska próba zalegalizowania aneksji przez referendum na Krymie²⁷.

W kategorii determinant zewnętrznych subiektywnych Rosja w strategii swojej polityki zagranicznej musi uwzględnić swoją percepcję międzynarodo-

²⁶ Jedynie niewielka grupa państw uznała Krym po aneksji za rosyjski. Wszystkie te podmioty były lub są ściśle politycznie powiązane z Rosją, np. Nikaragua, Boliwia, Wenezuela, Armenia, Kirgistan, Kuba.

²⁷ F. Feldbrugge, *Ukraine, Russia and International Law*, „Review of Central and East European Law” 2014, Vol. 39, s. 96.

wą przez inne podmioty, koncepcje i programy polityki zagranicznej innych państw, a także ich aktywność dyplomatyczną.

W pierwszej kolejności należałoby odpowiedzieć sobie, jaki jest odbiór Rosji w środowisku międzynarodowym i jak to wpływa na politykę zagraniczną tego państwa, a także czy rosyjscy eksperci i politycy są w stanie tę wiedzę skutecznie wykorzystać. W lapidarnym odniesieniu się do tej kwestii rząd rosyjski i prezydent Putin doskonale zdają sobie sprawę z nastrojów politycznych skierowanych wobec Rosji w państwach sąsiedzkich czy w innych regionach. Negatywna percepcja polityki zagranicznej Rosji przez Polskę i państwa bałtyckie, co uzasadniają doświadczenia historyczne, jest również uwzględniona w koncepcji polityki zagranicznej Rosji i jej działaniach. Przez ostatnie lata Polska była pomijana w strategii polityki zagranicznej Rosji, co wyrażało celowe marginalizowanie, jako państwa politycznie „wrogiego” wobec Rosji. Państwa, z którym rząd rosyjski nie jest w stanie nawiązać dłuższego porozumienia. Wynikało to zarówno z zaszczości historycznych, jak i z układu geopolitycznego. Polska wraz z państwami bałtyckimi stanowi wschodnią flankę Sojuszu Północnoatlantyckiego z bezpośrednią granicą z Rosją. Z tego powodu trwale utrzymujące się napięcie polityczne pomiędzy Polską a Rosją ma wymiar geopolityczny i jest istotnym czynnikiem kształtowania bezpieczeństwa. Z punktu widzenia Polski (jak i państw bałtyckich) wszelkie działania Rosji na rzecz realizacji aspiracji mocarstwowych są w kolizji z interesami bezpieczeństwa Polski i państw bałtyckich. Szczególnie groźnym przykładem jest wspieranie przez Rosję ruchów separatystycznych we wschodniej Ukrainie.

Rosja zatem, znając polityczne nastawienie Polski i państw bałtyckich, często sięga po metodę dezinformacji czy fałszywych oskarżeń (np. kwestia ambasadora J. Lipskiego)²⁸.

Rosja, kształtując swoją politykę zagraniczną, jest zmuszona do analizowania koncepcji polityki zagranicznej innych państw. Szczególnie ważna w tym kontekście jest aktywność Stanów Zjednoczonych, Chin, Ukrainy, ale także wielu państw europejskich: Niemiec, Francji czy Wielkiej Brytanii.

Z kolei aktywność dyplomatyczna innych państw i jej stopień wymusza na Rosji wzięcie pod uwagę tych kwestii przy formułowaniu swojej koncepcji polityki zagranicznej.

²⁸ V. Shevchenko, *Why Vladimir Putin is angry at Poland*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50918434> [dostęp: 4.04.2020].

2. Charakterystyka interesów, celów i wartości w polityce zagranicznej Rosji

Cele polityki zagranicznej wyrażają interesy państwa powiązane z jego potrzebami²⁹. Cele odzwierciedlają również w szerszej perspektywie kierunki polityki zagranicznej, jeśli bowiem państwo jest zorientowane na określone kierunki w swojej polityce zagranicznej, tym więcej w tym zakresie pojawia się celów możliwych do zrealizowania.

Potrzebę można zdefiniować jako platformę określania interesów³⁰. Interesy z kolei wyrażają motywację podmiotów państwowych przede wszystkim w zakresie egzystencjalnym, ponieważ każde państwo przede wszystkim dąży do przetrwania i co najmniej utrzymania swojego stanu bezpieczeństwa. Kategoria interesu narodowego pozwala na sformułowanie kluczowych założeń polityki zagranicznej każdego państwa. Pojęcie „interesu narodowego” jest znane od setek lat. Kardynał Armand Richelieu w XVII wieku uznawał „interes państwa” za rzecz najważniejszą, którą często ujmowano w kategorii „racji stanu (*raison d'état*). Realizację interesu narodowego utożsamiał silny rząd ówczesnej Francji i silne państwo³¹.

Interes państwowy może być zdefiniowany jako świadoma preferencja państwa powstająca zarówno w wyniku wewnętrznych warunków materialnych, jak i potrzeb funkcjonalnych³². Stanowi to jednak uogólnienie problemu, bowiem realnie patrząc interes państwowy jest odzwierciedleniem pożądanego stanu przez decydentów państwowych, a także grup, które mają zdolność do efektywnego wywierania wpływu na rząd. Zatem kategoria „interesu państwowego” jest głównie kreowana przez wąską grupę elit politycznych. W praktyce zwykły obywatel nie ma realnego wpływu na definiowanie i realizowanie „interesu państwa”. Z tego powodu pojęcie „interes narodowy” jest pozornie bliższe obywatelowi, jednak nie jest ono przedmiotem analizy.

Typologia interesów jest różnorodna. W literaturze polskiej niezwykle często przywołuje się podział proponowany przez J. Kukułkę na interesy egzystencjalne, koegzystencjalne i funkcjonalne³³. Zgodnie z tym podziałem inte-

²⁹ T. Łoś-Nowak, *Polityka zagraniczna*, [w:] *Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2008, s. 83.

³⁰ Szerzej zob. Z.J. Pietraś, *Podstawy teorii stosunków międzynarodowych*, Lublin 1986, s. 143–145; T. Łoś-Nowak, *op.cit.*, s. 83.

³¹ K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004, s. 98–99.

³² S. Bieleń, *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2010, s. 76.

³³ J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003, s. 151–152.

resy egzystencjalne dotyczą wszelkich aspektów przetrwania i zapewnienia bezpieczeństwa. Każde państwo w ramach realizacji tych interesów stara się utrzymać bądź polepszyć swoją pozycję. Interesy koegzystencjalne są pochodną potrzeby kooperacji i uwzględniania interesów innych państw. Interesy funkcjonalne na bieżąco „wspomagają” interesy egzystencjalne i koegzystencjalne.

Z kolei cele polityki zagranicznej stanowią przedłużenie interesów. Określenie i zdefiniowanie interesu umożliwi sprecyzowanie celów. Jeśli np. interesem jest utrzymanie i wzmacnianie poziomu bezpieczeństwa państwa, to cele będą określały poszczególne działania na rzecz tego interesu.

Określenie celów pozornie wydaje się łatwe jednak, w dynamicznej i zmieniającej się rzeczywistości międzynarodowej jest dość trudne. Cele nie są odseparowane wzajemnie od siebie i są powiązane z interesami³⁴. Interesy mają raczej trwały charakter, natomiast cele mogą ulegać zmianom w zależności od przebiegu wydarzeń.

Poza potrzebami, interesami i celami w kształtowaniu polityki zagranicznej odgrywają rolę również wartości (*values*). W polskiej literaturze przedmiotu charakterystyki wartości dokonał m.in. J. Kukułka. Wskazał on, że w nauce o stosunkach międzynarodowych pojawiają się takie wartości, jak: wolność, niezależność, suwerenność, równość, rozkwit, szacunek, uznanie, pokój, godność narodowa czy patriotyzm. Wszystkie te wartości mają wpływ na kształtowanie środowiska międzynarodowego i są podstawą do stanowienia norm regulujących relacje międzynarodowe³⁵.

Jak ważne są wartości i jak mocno wpływają na istotę polityki zagranicznej wskazali Krishnan Srinivasan, James Mayall i Sanjay Pulipaka, pisząc, że „wartości są pryncypiami lub standardami zachowania, w ramach których dobro i zło, prawda i fałsz mogą być jasno określone”³⁶. Przyjmowane wartości w polityce zagranicznej państw wynikają z dziedzictwa kulturowo-cywilizacyjnego. Stąd świat Zachodu jest zorientowany na promowanie pluralizmu, poszanowania praw człowieka, indywidualizmu i aktywności jednostki. Z kolei systemy wartości państw azjatyckich (orientalnych) wywodzą się najczęściej z islamu, konfucjanizmu, hinduizmu, szintoizmu czy buddyzmu i orientują się wokół kolektywizmu społecznego, harmonii społecznej i rodzinnej, respektu dla przodków i ich dorobku, poszanowania hierarchii społecznej i autorytaryzmu,

³⁴ T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2006.

³⁵ J. Kukułka, op.cit., s. 154.

³⁶ *Values in Foreign Policy. Investigating Ideals and Interests*, red. K. Srinivasan, J. Mayall, S. Pulipaka, London–New York 2019, s. 1.

podporządkowania interesu jednostki interesowi narodowemu (państwowemu)³⁷.

Jak zatem można określić interesy, cele i wartości współczesnej Rosji? Po rozpadzie ZSRR wskazywano na trzy kluczowe zagrożenia i wyzwania, przed którymi stanęła ona u progu XXI wieku. Pierwsze to konflikty i spory w przestrzeni poradzieckiej, w które bezpośrednio może być uwikłana Rosja. Drugie to konflikty i spory, w tym również militarne, z USA i Sojuszem Północnoatlantyckim. Trzecie to konflikt z Chinami³⁸. Dość szybko zagrożenia te zostały zredefiniowane, aczkolwiek w części pozostały aktualne.

Po dojściu W. Putina do władzy priorytetowy interes państwa zaczął się sprowadzać do wszelkich działań na rzecz przywrócenia Rosji jej „należnego miejsca w świecie”, czyli potęgi porównywanej co najmniej z czasami Związku Radzieckiego. Aby zrealizować ten cel, Putin musiał na nowo określić tożsamość Rosji i wartości, jakimi ma się ona kierować w polityce zagranicznej. Putin wskazał, że tożsamość Rosji powinna być kombinacją unikalnej historii państwa, języka, kultury i wartości. Wszystko to powiązane z tradycją i rolą cerkwi prawosławnej miało być czymś więcej niż tylko „narodem” czy „państwem”. W przekonaniu Putina miało to współtworzyć Rosję jako samodzielną cywilizację³⁹. Na początku swojej pierwszej kadencji Putin wskazywał na trzy kluczowe dylematy, przed którymi stało państwo rosyjskie. Pierwszym było zachowanie integralności terytorialnej (tym bardziej że wtenczas Rosja prowadziła długotrwałą wojnę w Czeczenii). Drugim było utrzymanie przez Rosję pełnej suwerenności państwowej. Trzecim była konsolidacja i utrzymanie rosyjskiej tożsamości⁴⁰.

Putin musiał dokonać daleko idącego przeobrażenia nie tylko polityki wewnętrznej, ale również polityki zagranicznej. Nastąpiło odejście od quasi-liberalnej polityki z czasów B. Jelcyna. Prezydent postanowił zcentralizować władzę i dokonać zwrotu w kierunku systemu autorytarnego, sukcesywnie ograniczając swobody obywatelskie, wolne media i działalność opozycji. System polityczny został skoncentrowany wokół „zaufanych” ludzi, do których przede wszystkim należały kadry służby bezpieczeństwa (które to reprezentował sam Putin) i lojalni generałowie oraz przedsiębiorcy. Brak lojalności lub działalność opozycyjna mogła skończyć się dramatycznie. Wymierny przykład

³⁷ Ibidem, s. 4–8.

³⁸ R.E. Kanet, R. Piet, *Introduction*, [w:] *Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy*, red. R.E. Kanet, R. Piet, Farnham–Burlington 2014, s. 40.

³⁹ F. Hill, *How Vladimir Putin's World View Shapes Russian Foreign Policy*, [w:] *Russia's Foreign Policy*, red. D. Cadier, M. Light, New York 2015, s. 48–49.

⁴⁰ Ibidem, s. 49.

stanowi tu, wspomniany już wcześniej, Michaił Chodorkowski były właściciel Jukosu, jednego z większych ówczasie przedsiębiorstw w Rosji. W 2003 roku został on postawiony w stan oskarżenia, a jego przedsiębiorstwo zostało przejęte przez inne firmy⁴¹.

W polityce zagranicznej Rosja pod rządami Putina musiała się jednoznacznie określić. Rosja nie mogła pozostawać „jedną nogą na Wschodzie, a drugą na Zachodzie”. Działania na rzecz odzyskania pozycji z czasów radzieckich oznaczały szereg konfliktów interesów. W związku z tym Putin motywowany działaniami NATO powoli wkraczającymi na obszar postradziecki, który bezwarunkowo jest uznawany za strefę wpływów rosyjskich (w 1999 roku Litwa, Łotwa i Estonia wstąpiły do Sojuszu Północnoatlantyckiego, zaś Gruzja do 2008 roku wyraźnie zbliżała się do członkostwa w NATO) uznał, że kluczowym wrogiem polityczno-militarnym są Stany Zjednoczone i tym samym cały obszar transatlantycki. Stan ten jest utrzymywany do dnia obecnego.

Szczególnie wymowne okazało się wystąpienie Putina na Forum Bezpieczeństwa Międzynarodowego w Monachium w 2007 roku, kiedy to prezydent Rosji wyraził swoje rozczarowanie brakiem współpracy z USA, a w zasadzie niemożnością jej ustanowienia⁴². Powodem tego było wciąganie w orbitę wpływów transatlantyckich byłych republik radzieckich, w tym wspomnianej powyżej Gruzji i ekspansja amerykańska m.in. na Bliskim Wschodzie, kiedy to po obaleniu reżimu Saddama Husajna w 2003 roku Stany Zjednoczone rozpoczęły wieloletni okres swojej militarnej obecności w Iraku.

Koncentracja na odbudowie potęgi militarnej i zdolności oddziaływania na świecie stała się naczelnym celem Rosji w pierwszej dekadzie XXI wieku. Z tego powodu od początku XXI wieku Rosja sukcesywnie zwiększała swoje wydatki na zbrojenia. W 2000 roku budżet wojskowy Rosji był szacowany na 24 mld USD. W 2008 roku wydatki militarne uległy podwojeniu i wynosiły ok. 48 mld USD. W 2016 roku budżet wojskowy osiągnął swój szczyt i wynosił 82 mld USD, dając Rosji miejsce w pierwszej piątce na świecie. Jednak od tamtego czasu wydatki militarne zostały już znacznie zredukowane i w 2018 roku sięgnęły pułapu 61 mld USD⁴³.

Redukcja wydatków wojskowych przez Rosję w ostatnim czasie spowodowała, że państwo to znalazło się poza pierwszą piątką państw o największych budżetach militarnych. W 2018 roku Rosję w tej kategorii wyprzedziła m.in.

⁴¹ Zob. szerzej: W. Paniuszkin, *Michaił Chodorkowski. Więzień ciszy*, Warszawa 2006.

⁴² V. Rukavishnikov, *Understanding Putin's Foreign and Security Policy: Lessons from the Russian Transition*, [w:] *Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy...*, op.cit., s. 41.

⁴³ SIPRI *Military Expenditures Database*, <https://www.sipri.org/databases/milex> [dostęp: 4.04.2020].

Francja⁴⁴. Obniżenie wydatków wojskowych było spowodowane problemami ekonomicznymi Rosji wynikającymi z relatywnie niskiej ceny surowców energetycznych⁴⁵ (ropa naftowa i gaz ziemny) na rynkach światowych, sankcjami nałożonymi na to państwo przez Stany Zjednoczone i Unię Europejską w związku z aneksją Krymu i wspieraniem separatystów we wschodniej Ukrainie. Trudno w takiej sytuacji wyrokować, czy w dłuższym okresie Rosji uda się utrzymać pozycję mocarstwa zdolnego do efektywnego oddziaływania w stosunkach międzynarodowych w skali ponadregionalnej, do czego aspirowała i w ramach czego podejmowała i podejmuje określone działania polityczno-militarne, m.in. zaangażowanie w Syrii, wsparcie militarno-operacyjne udzielone prezydentowi Maduro podczas rozpoczętego w 2014 roku kryzysu społeczno-gospodarczego w Wenezueli.

Problematyczne może okazać się również utrzymanie pozycji hegemonia na obszarze postradzieckim (wyłączając z niego Litwę, Łotwę i Estonię). Konflikt terytorialny z Ukrainą praktycznie nie rokuje większych szans, aby Rosja w niedalekiej przyszłości miała zdolność do odbudowania swoich wpływów na Ukrainie. Podobnie rzecz ma się z Gruzją, skonfliktowaną z Rosją od czasów wojny w 2008 roku i utraty swojej kontroli nad separatystycznymi republikami objętymi protekcją rosyjską – Osetią Południową i Abchazją. Wyraźnie można wskazać na trwałą utratę tych obszarów (podmiotów) z rosyjskiej strefy wpływów.

Innym aspektem jest zdolność utrzymania przez Rosję pozycji hegemonia w stosunku do postradzieckich republik w Azji Środkowej. Z uwagi na rosnące związki gospodarcze tego regionu z Chinami Rosji być może nie uda się utrzymać kluczowej pozycji nawet mimo wspólnego radzieckiego dziedzictwa historyczno-politycznego.

Przed wszystkim Rosja i Chiny nieco inaczej pojmują istotę regionalizmu. Dla Chin projekt Nowego Jedwabnego Szlaku ma na celu wzmocnienie więzi zewnętrznych i wzrost zysków w ramach procesów globalizacji, dla Rosji zaś Unia Eurazjatycka ma charakter utrwalania terytorialnych wpływów na rzecz koncepcji Wielkiej Eurazji. W koncepcji władz rosyjskich projekt ten ma stanowić przeciwwagę dla zachodniej Unii Europejskiej i „odtworzyć” rosyjską dominację na tym obszarze z czasów ZSRR⁴⁶.

⁴⁴ Zob. szerzej: *Rosja mniej wydaje na armię. Jak bardzo?*, <https://warsawinstitute.org/pl/rosja-mniej-wydaje-na-armie-jak-bardzo/> [dostęp: 4.04.2020].

⁴⁵ Granica opłacalności wydobycia ropy naftowej to dla Rosji 45 USD na baryłkę. W marcu 2020 roku ceny spadły już do 45,50 USD.

⁴⁶ M. Kaczmarek, *Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union*, „International Affairs” 2017, Vol. 93, No.6, s. 1359–1370.

Skala chińskich inwestycji i kredytów udzielanych poradzieckim państwom Azji Środkowej i tym samym trwałe wiązanie ich z Państwem Środka może okazać się znacznie efektywniejsze niż tworzenie politycznej nadbudowy bazującej na czynniku historycznym. Można zauważyć, że co najmniej od 2009 roku Chiny powoli próbują „przeciągnąć” państwa środkowoazjatyckie na swoją stronę. Coraz silniejsze więzi energetyczne i finansowe pomiędzy Chinami a państwami tego regionu spowodowały, że Rosja została zmuszona uznać ten fakt za obiektywnie istniejący. Do 2010 roku Chiny stały się największym inwestorem w państwach poradzieckich Azji Środkowej i bez wątplenia można podkreślić, że już od dłuższego czasu Chiny skutecznie wypierają Rosję ze środkowoazjatyckiej przestrzeni gospodarczej⁴⁷. Od kilku lat wielkość handlu pomiędzy Uzbekistanem i Chinami⁴⁸ czy pomiędzy Kirgistanem a Chinami⁴⁹ jest większa niż pomiędzy Rosją a tymi dwoma wymienionymi państwami Azji Środkowej⁵⁰.

Chiny formalnie uznają polityczno-militarną dominację Rosji w poradzieckim regionie Azji Środkowej, jednak interesy tych dwóch państw od dawna zaczęły kolidować⁵¹.

3. Instrumenty realizacji celów w polityce zagranicznej

Wraz ze wzrostem interakcji międzypaństwowych i wielu zmian jakościowych w stosunkach międzynarodowych poszerzeniu ulega też kategoria instrumentów polityki zagranicznej. W literaturze przedmiotu występuje kilka pojęć. Jednymi z częściej używanych były „środki” i „metody” polityki zagranicznej. W ramach definicji określać je można jako sposoby wykorzystania zasobów na rzecz realizacji celów polityki zagranicznej. W tym przypadku zarówno środki dyplomatyczne, jak i prowadzenie działań wojennych znajdują się w tej definicji. Wojna i dyplomacja są jednymi z najstarszych środków polityki zagranicznej i towarzyszą ludzkości od czasów starożytnych.

⁴⁷ Y. Kim, S. Blank, *Same Bed, Different Dreams: China's 'peaceful rise' and Sino-Russian rivalry in Central Asia*, „Journal of Contemporary China” 2013, Vol. 22, No. 83, s. 775–776.

⁴⁸ Uzbekistan: Trade Statistics, <https://globaledge.msu.edu/countries/uzbekistan/tradestats> [dostęp: 4.04.2020].

⁴⁹ Kirgyzstan: Trade Statistics, <https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/tradestats> [dostęp: 4.04.2020].

⁵⁰ S. Krapohl, A. Vasileva-Dienes, *The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia*, „Asia Europe Journal” 2019, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-019-00548-0#Bib1> [dostęp: 4.04.2020].

⁵¹ Ł. Gacek, *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Kraków 2013, s. 80.

W starszej literaturze przedmiotu przedstawiano „tradycyjną” typologię metod i środków polityki zagranicznej. Przyjmowano najprostszy i dość funkcjonalny podział na środki polityczne, gospodarcze, wojskowe, psychospołeczne i normatywne⁵². Podział ten może być uznany za aktualny do dziś, jedynie rodzaje środków w poszczególnych kategoriach uległy znacznemu poszerzeniu. W ramach środków politycznych mamy szerokie spektrum instrumentów dyplomatycznych, takich jak wszelkie misje specjalne, w tym spotkania na szczeblu szefów państw czy szefów rządów, działania stałych misji dyplomatycznych⁵³. Środki gospodarcze stanowią zasoby, które mogą być efektywnym instrumentem polityki zagranicznej. Najprostszy przykład stanowi tu ropa naftowa i gaz ziemny jako surowce energetyczne, które w różnych państwach stanowią o obliczu polityki zagranicznej. Nie mniej istotne są obecnie nowe technologie, którymi dysponują państwa wysokorozwinięte, a które mogą w znacznym stopniu stanowić o możliwościach i sposobach prowadzenia polityki zagranicznej. Środki militarne są ściśle związane z prowadzeniem wojen czy udziałem w mniejszych konfliktach zbrojnych jako ich strona, ale także oznaczają one wszelkie misje wojskowe pod egidą organizacji międzynarodowych o charakterze stabilizacyjnym. Środki psychospołeczne odnoszą się do środków masowego przekazu i dorobku kulturowego państwa, przy użyciu których państwo realizuje swoje cele w polityce zagranicznej. W końcu środki normatywne dotyczą wszelkich uregulowań międzynarodowych, czyli całej sfery zobowiązań, które państwa uznają lub też nie uznają.

Niektórzy autorzy stosują podział środków i metod z uwagi na ich efektywność. Według Arin Kerstein wśród nich należy wskazać:

- dyplomację (czyli wszelkie kontakty szefów rządów, głów państw, ministrów właściwych resortów, pracę nad umowami układami bilateralnymi i multilateralnymi, wszelkie pozakulisowe negocjacje i spotkania często bazujące na wzajemnych kontaktach, współpracę dyplomatów z organizacjami pozarządowymi, która daje wgląd w problemy i zjawiska społeczne);
- pomoc zagraniczną (polegająca na budowaniu kontaktów z innymi państwami poprzez udzielenie wsparcia finansowego, pomocy humanitarnej, wsparcia technologicznego czy politycznego i militarnego);
- sankcje (czyli środki przymusu, aby tak wpłynąć na rząd państwa tak, żeby zmienił swoje zachowanie w relacji bilateralnej i w środowisku międzynarodowym);

⁵² I. Popiuk-Rysińska, *Środki i metody polityki zagranicznej*, [w:] *Polityka zagraniczna państwa*, op.cit., s. 83–92.

⁵³ *Ibidem*, s. 84.

- użycie siły zbrojnej (wysłanie swoich wojsk wobec wrogiego podmiotu lub w formie wsparcia militarnego innemu podmiotowi);
- odstraszenie (odnoszące się do działań państwa wymierzonych wobec innego podmiotu lub podmiotów tak, aby przekonać przeciwników, że koszty ich działania będą wyższe niż korzyści)⁵⁴.

Inny utrwalony w stosunkach międzynarodowych podział środków i metod to rozróżnienie na *hard power* (twarda siła) i *soft power* (miękkka siła). Siła, jak wskazywał znany badacz stosunków międzynarodowych Joseph S. Nye, może być definiowana jako „zdolność dokonywania zmian lub opierania się zmianom”⁵⁵. Aby osiągnąć ową zdolność, należy dysponować odpowiednim potencjałem i środkami na rzecz realizacji swoich celów. Stąd możliwość użycia siły militarnej czy siły ekonomicznej, w tym gospodarczych środków przymusu, określana jest jako *hard power*. Z kolei w przypadku miękkich środków muszą one wzbudzić akceptację drugiej strony, stąd ich zastosowanie nie zawsze znajduje odzwierciedlenie w strategii polityki zagranicznej państw, na które chcemy w ten sposób wpływać. Ponadto miękkie środki z reguły przynoszą efekty po dłuższym czasie⁵⁶. W dzisiejszej dobie znaczenie terminu *soft power* jest niezwykle szerokie. Nie dotyczy to tradycyjnie pojmowanych działań dyplomatycznych, ale włącza się w tę kategorię zupełnie nowe instrumenty, takie jak: dyplomacja publiczna, dyplomacja kulturalna, edukacja, *branding* narodowy oraz przede wszystkim wzrastającą rolę środków masowego przekazu z wykorzystaniem technologii cybernetycznej wraz ze zdolnością utrwalania przekazu⁵⁷.

Bardziej zawężonym pojęciem od „środków” i „metod” wydają się „instrumenty” („narzędzia”) polityki zagranicznej. Określają one konkretny przedmiotowy rodzaj zastosowanego środka, np. ropa naftowa czy gaz ziemny. W związku z tym można uznać, iż ropa naftowa może stanowić instrument polityki zagranicznej państwa, zwłaszcza jeśli w szerokim zakresie opiera ono swoją gospodarkę na eksporcie tego surowca. Modelowy przykład stanowi Arabia Saudyjska, która poprzez arbitralne decyzje jest w stanie wpłynąć na podaż tego surowca i jego cenę na giełdach światowych.

Współcześnie Rosja jest modelowym przykładem jak i kiedy używać *hard power*, a kiedy sprawnie stosować *soft power*. W ramach siły militarnej i go-

⁵⁴ A. Kerstein, *Tools for Achieving Foreign Policy Goals*, <https://borgenproject.org/tools-achieving-foreign-policy-goals/> [dostęp: 4.04.2020].

⁵⁵ J.S. Nye, *Przyszłość siły*, Warszawa 2012, s. 29.

⁵⁶ Ibidem, s. 157–162.

⁵⁷ Zob. R. Łoś, *Soft power we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Łódź 2017, s. 98–117.

spodarczych środków przymusu nie jest już tak łatwo realizować założone cele, ponieważ wymaga to mocnych argumentów i dużej sprawności działania, a także generuje wysokie koszty. Trzeba nie tylko usprawiedliwić swoje poczynania przed własną opinią publiczną, ale przede wszystkim w środowisku międzynarodowym. Można wskazać ewidentne przykłady stosowania tego typu środków. Dowodzi tego choćby obecność kontyngentu wojsk rosyjskich w samozwańczej Republice Naddniestrza, operacja militarna przeciwko Gruzji w 2008 roku, rozpoczęcie działań na obszarze wschodniej Ukrainy wspierających militarnie samozwańcze republiki separatystyczne: Doniecką Republikę Ludową i Ługańska Republikę Ludową, które ogłosiły niezależność od Ukrainy w 2014 roku. Realizacją celów za pomocą środków twardych była nieuznawana na arenie międzynarodowej aneksja Krymu. Decyzja Rosji o wspieraniu reżimu al-Asada podczas wojny w Syrii z początku nie miała znamion twardych środków. Kiedy jednak wsparcie polityczne i operacyjne nie okazało się wystarczające, prezydent Putin zdecydował się na zastosowanie twardych środków i we wrześniu 2015 roku wysłał do Syrii rosyjskie wojsko, które w znaczącym stopniu przyczyniło się do przejścia kontroli nad większością terytorium Syrii przez siły rządowe. Innym przykładem jest przedłużane embargo rosyjskie na żywność wwożoną z Unii Europejskiej. W tym przypadku jest to odpowiedź na sankcje gospodarcze i polityczne nałożone przez Unię Europejską na Rosję po aneksji Krymu.

W dzisiejszej dobie zastosowanie *soft power* jest immanentnym elementem w strategii polityki zagranicznej każdego państwa, tym bardziej dotyczy to państw aspirujących do roli mocarstwa. W Rosji relatywnie nie tak dawno zrozumiano, jak ważną „siłą” w realizacji celów polityki zagranicznej są miękkie środki. W 2008 roku minister spraw zagranicznych S. Ławrow wskazał na znaczenie *soft power*, określając ją jako zdolność do oddziaływania na środowisko międzynarodowe poprzez atrakcyjność cywilizacyjną, społeczną, kulturową, zdolność do prowadzenia polityki zagranicznej w innych formach⁵⁸. Aktywizacja działań *soft power* nastąpiła przed wyborami prezydenckimi w 2012 roku. Wtedy prezydent Putin uznał, że należy zdecydowanie zmienić wizerunek Rosji, który utrwał się po agresji na Gruzję w 2008 roku, tak aby Rosja stała się dobrze postrzeganym partnerem międzynarodowym⁵⁹. Kiedy Putin w 2012 roku został ponownie prezydentem założenia realizacji *soft power* zostały włączone do Koncepcji polityki zagranicznej Rosji w 2013 roku. Artykuł 20. tego

⁵⁸ A. Sergunin, L. Karabeshkin, *Understanding Russia's Soft Power Strategy*, „Politics” 2015, Vol. 35, s. 352; Y. Kiseleva, *Russia's Soft Power Discourse: Identity, Status and the Attraction of Power*, „Politics” 2015, Vol. 35, s. 321.

⁵⁹ A. Sergunin, L. Karabeshkin, op.cit., s. 349.

dokumentu wskazuje, że *soft power* (мягкая сила) jako całościowy zespół instrumentów, niezbędny do realizacji celów polityki zagranicznej i oparty na potencjale kulturowym, metodach związanych z ośrodkami informacji, kulturą, jest niezbędnym komponentem we współczesnych stosunkach międzynarodowych. Ponadto w tym samym artykule wskazano, że stosowanie instrumentów z zakresu *soft power* daje możliwości ich wykorzystywania w negatywnym kontekście, takim jak: wywieranie presji na suwerenne państwa, ingerowanie w sprawy wewnętrzne innych państw, destabilizowanie sytuacji politycznej czy manipulowanie opinią publiczną⁶⁰.

Informacja o wykorzystaniu instrumentów z zakresu *soft power* została następnie powtórzona w koncepcji polityki zagranicznej Rosji z 2016 roku⁶¹.

Obecnie Rosja skrupulatnie wykorzystuje miękkie środki w realizowaniu celów w polityce zagranicznej, aczkolwiek, co podkreślili Alexander Sergunin i Leonid Karabeshkin, rosyjskie elity uważają, że państwo rosyjskie nie wykorzystuje w tym zakresie pełni swojego potencjału⁶². Mają one służyć dwóm zasadniczym celom. Po pierwsze poprawy wizerunku państwa za granicą i po drugie pokrzyżowaniu planów potencjalnych przeciwników.

W pierwszym przypadku Rosja używa środków informacyjnych i kulturowych. Działająca od 2005 roku ogólnopolska stacja telewizyjna przekazuje rzeczywistość oczami Kremla, umacniając pozytywny wizerunek rządu rosyjskiego i jego działań⁶³. W wielu państwach na świecie działają Rosyjskie Centra Nauki i Kultury, które promują rosyjską kulturę, w tym kinematografię i literaturę, oraz zachęcają do nauki języka rosyjskiego⁶⁴. Ponadto władze rosyjskie podejmują często akcje pomocowe bądź humanitarne, które następnie są wykorzystywane w sposób propagandowy w środkach masowego przekazu, tak aby również utwierdzić własnych obywateli w przekonaniu o słuszności podejmowanych działań przez Rosję. Ostatnie przykłady „pokazowego” transportu środków medycznych i wysłanie lekarzy do Włoch w walce z koronawirusem lub zafero-

⁶⁰ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.) (утратила силу), https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6BZ29/content/id/122186?p_p_id=101_INSTANCE_CptlCk6B6BZ29&_101_INSTANCE_CptlCk6B6BZ29_languageId=ru_RU [dostęp: 4.04.2020].

⁶¹ Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.), art. 9, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCk6B6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptlCk6B6BZ29&_101_INSTANCE_CptlCk6B6BZ29_languageId=ru_RU [dostęp: 4.04.2020].

⁶² A. Sergunin, L. Karabeshkin, op.cit., s. 353.

⁶³ Zob. I. Yablokov, *Conspiracy Theories as a Russian Public Diplomacy Tool: The Case of Russia Today (RT)*, „Politics” 2015, Vol. 35, s. 301–315.

⁶⁴ W Polsce działają dwa ośrodki Rosyjskiego Centrum Nauki i Kultury – w Warszawie i w Gdańsku.

wanie pomocy Stanom Zjednoczonym w walce z epidemią, kiedy Rosja także stoi w obliczu zagrożenia epidemiologicznego, potwierdzają ten rodzaj działań.

Drugi przypadek dotyczy wszelkiej aktywności, która ma na celu osłabienie potencjalnego przeciwnika poprzez działania na rzecz destabilizacji politycznej lub wpływanie na wyniki wyborów. Istnieją informacje, że Rosja wspiera finansowe różnorodne grupy radykalne w państwach Unii Europejskiej po to, aby aktywność tych ugrupowań osłabiła wewnętrzne funkcjonowanie UE. Według informacji publicystycznych np. Liga Północna (*Lega Nord*) – prawicowa i populistyczna partia polityczna we Włoszech, na czele której stoi Matteo Salvini – przyjmowała wsparcie finansowe od rządu rosyjskiego⁶⁵. Podobne podejrzenia pojawiły się w przypadku finansowej pomocy ze strony Rosji udzielonej prawicowemu Frontowi Narodowemu/Zgromadzeniu Narodowemu (*Front national/Rassemblement national*) kierowanemu przez Marine Le Pen⁶⁶.

Istnieją też dowody, że Rosja próbowała wpływać na wyniki wyborów w innych państwach, stosując instrumenty cybernetyczne włącznie z dyskredytowaniem kandydatów, którzy nie należeli do faworytów prezydenta Putina. Najgłośniejszym tego przykładem były kampania prezydencka w USA w 2016 roku, w której działania rosyjskie koncentrowały się na osłabieniu wizerunku Hilary Clinton i wzmocnieniu kandydatury jej przeciwnika Donalda Trumpa. Cała sprawa wywołała duży rozgłos na całym świecie, a w Stanach Zjednoczonych FBI wszczęło śledztwo, którym objęci zostali bliscy współpracownicy prezydenta Trumpa⁶⁷.

Bibliografia

Bartnicki R., *Nieudany projekt – demokratyczna Rosja*, „Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2012, nr 1.

Bieleń S., *Polityka w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2010.

Bulatov Y., *MGIMO Graduates Might be the Future Leaders of Our Country*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2013, Vol. 59, Issue 6.

Cadier D., Light M., *Russia's Foreign Policy*, New York 2015.

Chojnicka K., Olszewski H., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 2004.

⁶⁵ A. Giuffrida, *Italian PM to address claims League sought money from Russia*, „The Guardian”, 24.07.2019.

⁶⁶ G. Gatehouse, *Marine Le Pen: Who's funding France's far right?*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-39478066> [dostęp: 4.04.2020].

⁶⁷ *2016 Presidential Campaign Hacking Fast Facts*, <https://edition.cnn.com/2016/12/26/us/2016-presidential-campaign-hacking-fast-facts/index.html> [dostęp: 4.04.2020].

- Doroszczyk J., *Antyzachodnie think tanki w Rosji jako narzędzie realizacji konserwatywnego projektu Kremla*, „Sprawy Międzynarodowe” 2016, nr 3.
- Dugin A., *Czwarta teoria polityczna*, Warszawa 2019.
- Dugin A., *Putin kontra Putin. Dwa oblicza jednego systemu*, Warszawa 2019.
- Feldbrugge F., *Ukraine, Russia and International Law*, „Review of Central and East European Law” 2014, Vol. 39.
- Fokht E., *Russia and Putin: Is President's popularity in decline?*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-48674705>.
- Freije-Rodriguez S., Posarac A., Sanghi A., *Can Russia have poverty by 2024?*, <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2019/05/09/can-russia-halve-poverty-by-2024/>.
- Gacek Ł., *Azja Centralna w polityce energetycznej Chin*, Kraków 2013.
- Gatehouse G., *Marine Le Pen: Who's funding France's far right?*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-39478066>.
- Giuffrida A., *Italian PM to address claims League sought money from Russia*, „The Guardian”, 24.07.2019.
- Kaczmarek M., *Non-western visions of regionalism: China's New Silk Road and Russia's Eurasian Economic Union*, „International Affairs” 2017, Vol. 93, No. 6.
- Kerstein A., *Tools for Achieving Foreign Policy Goals*, <https://borgenproject.org/tools-achieving-foreign-policy-goals/>.
- Kim Y., Blank S., *Same Bed, Different Dreams: China's 'peaceful rise' and Sino-Russian rivalry in Central Asia*, „Journal of Contemporary China” 2013, Vol. 22, No. 83.
- Kiseleva Y., *Russia's Soft Power Discourse: Identity, Status and the Attraction of Power*, „Politics” 2015, Vol. 35.
- Kowalczyk G., *Rosja po raz pierwszy oszacowała wartość swoich surowców: sama ropa jest warta więcej, niż cała polska gospodarka*, <http://300gospodarka.pl/news/2019/04/10/rosja-po-raz-pierwszy-oszacowala-wartosc-swoich-surowcow-sama-ropa-jest-warta-wiecej-niz-cala-polska-gospodarka/>.
- Krapohl S., Vasileva-Dienes A., *The region that isn't: China, Russia and the failure of regional integration in Central Asia*, „Asia Europe Journal” 2019, <https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-019-00548-0#Bib1>.
- Kukułka J., *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003.
- Łoś R., *Soft power we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Łódź 2017.
- Łoś-Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie – systemy – uczestnicy*, Wrocław 2006.
- Mackinder H.J., *Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics and Reconstruction*, New York 1919.
- Mileski T., *Identifying the new Eurasian orientation in modern Russian geopolitical thought*, „Eastern Journal of European Studies” 2015, Vol. 6.
- Nye J.S., *Przyszłość siły*, Warszawa 2012.
- Paniuszkin W., *Michaił Chodorkowski. Więzień ciszy*, Warszawa 2006.
- Polityka zagraniczna państwa*, red. J. Kukułka, R. Zięba, Warszawa 1992.

- Potulski J., *Społeczno-kulturowy kontekst aktywności międzynarodowej Federacji Rosyjskiej*, Gdańsk 2008.
- Rackiewicz M., *Russia Labels Atlantic Council Think Tank in Washington "Undesirable"*, <https://www.rferl.org/a/russia-labels-atlantic-council-policy-center-in-washington-undesirable-/30075730.html>.
- Ranson A., *Transport morski wciąż niezastąpiony*, <https://polska.raben-group.com/magazyn-wiedzy/magazyn-wiedzy-artykul/news/transport-morski-wciaz-niezastapiony/>.
- Sergunin A., Karabeshkin L., *Understanding Russia's Soft Power Strategy*, „Politics” 2015, Vol. 35.
- Shevchenko V., *Why Vladimir Putin is angry at Poland*, <https://www.bbc.com/news/world-europe-50918434>.
- Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy*, red. R.E. Kanet, R. Piet, Farbharm – Burlington 2014.
- Słowikowski M., *Jedna Rosja w systemie politycznym Rosji*, Łódź 2018.
- Тонконогов А.В., *Олигархический капитализм как угроза национальной безопасности современной России*, „Society: Politics, Economics, Law” 2015, Issue 1.
- Torkunov A., *On the Road to the Future: 60 Years of the MGIMO*, „International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations” 2004, Vol. 50, Issue 6.
- Values in Foreign Policy. Investigating Ideals and Interests*, eds. K. Srinivasan, J. Mayall, S. Pulipaka, London – New York 2019.
- Współczesne stosunki międzynarodowe*, red. T. Łoś-Nowak, Wrocław 2008.
- Yablokov I., *Conspiracy Theories as a Russian Public Diplomacy Tool: The Case of Russia Today (RT)*, „Politics” 2015, Vol. 35.
- Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, red. E. Cziomer, L. Zybliekiewicz, Warszawa 2005.

Źródła internetowe

- Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г.) (утратила силу), https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkB6BZ29/content/id/122186?p_p_id=101_INSTANCE_CptlCkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptlCkB6BZ29_languageId=ru_RU.
- Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 30 ноября 2016 г.), art. 9, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkB6BZ29/content/id/2542248?p_p_id=101_INSTANCE_CptlCkB6BZ29&_101_INSTANCE_CptlCkB6BZ29_languageId=ru_RU.
- Kyrgyzstan: Trade Statistics, <https://globaledge.msu.edu/countries/kyrgyzstan/tradestats>.

Presidential Campaign Hacking Fast Facts, <https://edition.cnn.com/2016/12/26/us/2016-presidential-campaign-hacking-fast-facts/index.html>.

Rosja mniej wydaje na armię. Jak bardzo?, <https://warsawinstitute.org/pl/rosja-mniej-wydaje-na-armie-jak-bardzo/>.

Russia Exports, <https://tradingeconomics.com/russia/exports>.

Russia Population 2019, <http://worldpopulationreview.com/countries/russia-population/>.

Russia Takes on Its Demographic Decline, <https://worldview.stratfor.com/article/russia-takes-its-demographic-decline>.

The World Factbook: Russia, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rs.html>.

SIPRI Military Expenditures Database, <https://www.sipri.org/databases/milex>.

Uzbekistan: Trade Statistics, <https://globoledge.msu.edu/countries/uzbekistan/tradestats>.

Russia's Foreign Policy. Determinants, Interests, and Measures

Summary

The paper addresses the conditions, objectives, and measures of the foreign policy of the Russian Federation. The first part of the paper presents – both in theoretical and practical terms – foreign policy's determinants. In particular, it addresses their following types: internal objective, subjective internal, objective external, as well as subjective external ones. The second part of the paper uses the example of Russia to present interests and foreign policy goals constituting an extension of these interests. The author attempts to answer the question how to identify the interests, goals, and values of modern Russia. The final part of the paper presents – again both in theoretical and practical terms – the instruments for achieving the foreign policy objectives.

Keywords: Russia, foreign policy, Putin

Внешняя политика России. Детерминанты, интересы и меры

Резюме

В статье рассматриваются условия, цели и меры внешней политики Российской Федерации. В первой части статьи представлены – как в теоретическом, так и в практическом плане – внешнеполитические детерминанты. В частности, рассматриваются следующие виды детерминант внешней политики: внутренний объективный, внутренний субъективный, объективный внешний и субъективный внешний. Во второй части на примере России представлены интересы и внешнеполитические цели, являющиеся расширением этих интересов. Автор пытается от-

ветить на вопрос о том, как выявить интересы, цели и ценности современной России. В заключительной части статьи представлены – опять же как в теоретическом, так и в практическом плане - инструменты для достижения поставленных внешнеполитических целей.

Ключевые слова: Россия, внешняя политика, Путин